

Een wisenttoponiem in Nederland

T. van Vuure

Over de samenstelling van de zoogdierfauna, die ons land na het einde van de laatste ijstijd ging bevolken, is men het in grote lijnen eens. Over enkele soorten bestaat echter nog wat verschil van mening. Eén van de soorten, waarvan het inheemse karakter omstreden is, is de Wisent (*Bison bonasus*). Dit meningsverschil kwam vooral naar voren toen plannen bekend werden om dit dier in Nederlandse natuurreservaten in te zetten bij het beheer ervan.

Van de meeste, in historische tijd uit ons land verdwenen, zoogdiersoorten zijn skeletresten teruggevonden, bij voorbeeld van de Eland, de Bever, de Oeros en het Wilde Paard. Van de Wisent is dit nooit met zekerheid vastgesteld. Daarom menen sommige mensen, dat dit dier niet van nature in Nederland thuisheeft. Het feit dat er van een bepaalde uitgestorven diersoort geen botten zijn gevonden, hoeft evenwel niet te betekenen dat het dier er niet voorkwam.

In landen waar de Wisent met zekerheid geleefd heeft zijn vaak maar zeer weinig botten gevonden. In Tsjechoslowakije is zelfs geen enkel bot aangetroffen, terwijl het zeer waarschijnlijk is dat het dier daar leefde, aangezien alle buurlanden de Wisent hebben gekend. Worden wisentbotten gevonden dan is het nog een probleem ze als zodanig te herkennen, aangezien de meeste van die botten niet of nauwelijks te onderscheiden zijn van die van de Oeros (*Bos primigenius*). Alleen

een intacte schedel, inclusief hoornpitten, kan met zekerheid gedetermineerd worden.

Een andere manier om aan te tonen dat een diersoort in een bepaald gebied geleefd heeft, is het zoeken naar toponiemen. Onder toponiemen worden verstaan de namen van steden, dorpen, heuvels, dalen, wateren enzovoort. In dergelijke toponiemen zijn vaak karakteristieke elementen uit het landschap, persoonsnamen of menselijke bezigheden terug te vinden. Meestal wordt uit de vroegere schrijfwijze afgeleid waar het om gaat. Een karakteristiek element uit het landschap kan bij voorbeeld een boomsoort zijn ('Elsbroek' - Els; 'Meppel' - Esdoorn) of een diersoort ('Beverwijk' - Bever; 'Ottersluis' - Otter). Op deze manier is voor bepaalde boomsoorten en zoogdiersoorten de vroegere verspreiding in Nederland vastgesteld. Op de zelfde manier zou ook voor de Wisent het vroegere verspreidingsgebied vastgesteld

Eén van de zoogdiersoorten, waarvan het inheemse karakter omstreden is, is de Wisent.

Naar een kleurenfoto van T. van Vuure.

kunnen worden, mits natuurlijk voldoende toponiemen voorhanden zijn.

Het woord 'Wisent', zoals wij dat nu nog kennen, werd al door de Germanen gebruikt. In de verschillende dialecten kon de vorm variëren, bijvoorbeeld 'wisunt' of 'wisant'. In het Oud-engels werd het dier 'wesend' genoemd (De Vries 1959). De Grieken en Romeinen hebben steeds het woord 'bison' gebruikt, wat ontleend was aan het Germaans. Ook de Fransen spraken en spreken van 'bison' en de Engelsen hebben dat van hen overgenomen.

Szalay is een van degenen geweest die in Europa naar toponiemen van de Wisent heeft gezocht. In zijn artikel uit 1915 vermeldt hij de toponiemen die hij gevonden heeft, zowel die waar het Germaanse woord ('wisent') in voorkomt als die met het Slavische woord ('zubr') erin. De laatste alleen voor een beperkt deel van het Slavische gebied. Bij dit onderzoek werden in totaal 61 toponiemen gevonden, ongelijk verdeeld over Spanje, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk, Tsjechoslowakije en Polen. Bij deze 61 zijn uiteraard de twijfelachtige wisenttoponiemen weggelaten. Bovendien zijn diegene eruit gelaten, waarin de persoonsnaam 'Wisunt' te herkennen was. Dit laatste is het geval als er ook woorden voor 'huis', 'woonplaats' of 'bezit' in voorkomen. De voor ons interessante toponiemen zijn natuurlijk degenen die dicht bij onze grenzen liggen. Szalay vond in Engeland en België geen toponiemen, maar wel in Duitsland. De dichtst bij Nederland liggende toponiemen zijn te vinden in Oost-Friesland en Westfalen.

In Oost-Friesland werden drie wisenttoponiemen gevonden. In de buurt van de plaats Aurich (ongeveer 30 km van de Nederlandse grens) ligt 'Wiesens'. De naam van deze plaats is een verkorting van een oorspronkelijk langer woord ('Wisents.....'), waarvan het tweede deel verloren is gegaan. Een tweede toponiem is 'Wisede', waarvan de juiste plaats echter niet meer bekend is. Als derde is er 'Wisaha', de vroegere naam van een streek in Oost-Friesland. Dit woord is ontstaan uit de woorden 'wisent' en 'aha' (= water, beek).

In Westfalen liggen ook enkele toponiemen vrij dicht bij de Nederlandse grens. Het zijn 'Wissen' bij Keulen, 'Wissen' bij Düsseldorf en 'Wiesen' (vroeger 'Wissen') bij Aken. Al

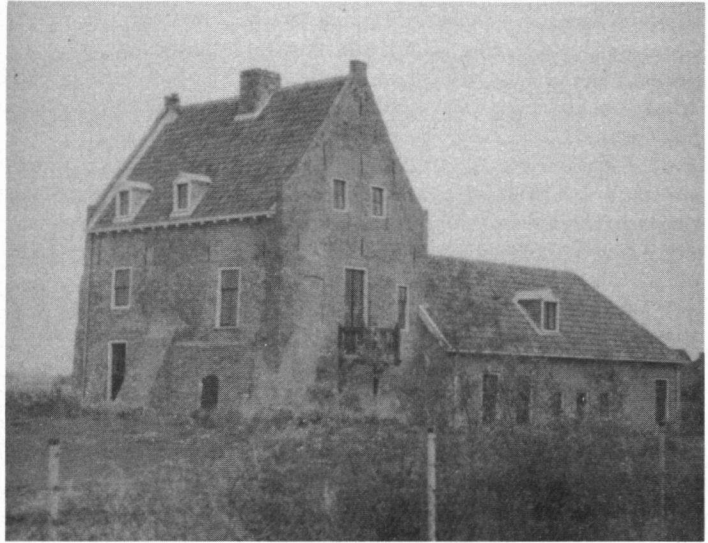

deze drie toponiemen zijn volgens Szalay met zekerheid op het dier de Wisent terug te brengen.

Hoewel Szalay voor Nederland geen wisenttoponiem kon aantonen, blijkt er toch een te bestaan, namelijk 'Wesenthorst'. Dit is de naam van een voormalig kasteel, gelegen halverwege Ulft en Gendringen in de Achterhoek. Volgens Winands (1981) is 'Wesenthorst' de 'officiële' schrijfwijze, terwijl daarnaast ook 'Wezenhorst' (Gysseling 1960) en 'Wezenhorst' (topografische kaart) geschreven worden. Van het oorspronkelijke kasteel is nog slechts een enkel gebouw overgebleven. In vroegere dagen moet het echter een groter geheel zijn geweest met verscheidene gebouwen, omringd door een vestinggracht. Gedurende enkele eeuwen, van het midden van de 12e eeuw tot het midden van de 14e eeuw, heeft de invloedrijke familie Van Wisenthurst dit kasteel bewoont, vergezeld van een schare 'dienstlude en eygenlude'.

Leden van deze familie Van Wisenthurst worden voor het eerst vermeld als getuigen bij een akte van 18 oktober 1145 (Muller & Bouman 1920): '..., Alardus de Wisenhurs et frater eius Winemarus,...'. In het Nederlands vertaald: '..., Adelhard van Wisent-

De 'Wesenthorst', halverwege Ulf en Gendringen in de Achterhoek.
Naar een kleurenfoto van T. van Vuure.

hurst en zijn broer Winemar,...., Wisenthurst werd in dit geval per vergissing zonder 't' geschreven, want in een akte uit 1155 (na 18 juni) worden als getuigen vermeld: '..., Alardo de Wisenthurst, Winemaro de Tideham, ...'. In het Nederlands: '..., Adelhard van Wisenthurst, Winemar van Tideham, ...'. Tideham zou mogelijk Didam kunnen zijn (Gysseling 1960), hoewel het niet helemaal zeker is. De broers Adelhard en Winemar uit de akte van 1145 blijken volgens een akte uit 1152 broers te zijn van Godschalk van Vernesvelde (= Varsseveld) (Winands 1981). Deze Godschalk is een afstammeling van de grafelijke familie Van Lohn, die in Westfalen en Zuidoost-Gelderland veel bezittingen had. Hieruit blijkt dat Adelhard en Winemar van deze familie Van Lohn afstammen. Ook uit de familiewapens van de families Van Wisenthurst, Van Vernesvelde en Van Lohn blijkt verwantschap. Volgens Muller & Bouman (1920) zou de Winemar van Tideham uit de akte van 1155 dezelfde zijn als de Winemar, broer van Adelhard van Wisenthurst. Ook het familiewapen van de familie Van Dedem (= Didam) vertoont overeenkomst met bovengenoemde familiewapens. Volgens Winands (mondelijke mededeling) is het echter niet goed bewijsbaar dat er verwantschap bestaat tussen de families Van Lohn en Van Dedem.

Deze, misschien wat ingewikkelde, redenering is bedoeld om aan te tonen dat de ver-

schillende leden van de familie Van Lohn zich gingen noemen naar hun individuele plaats van vestiging. Godschalk noemde zich naar Vernesvelde en Adelhard naar Wisenthurst. Over Winemar heerst nog onzekerheid. Hieruit blijkt dat de familie Van Wisenthurst haar naam ontleende aan een plek, die van oudsher 'Wisenthurst' werd genoemd, vanwege het voorkomen van dat dier. Het was dus geen familienaam die van elders kwam. De oorspronkelijke benaming van de bewuste plaats 'Wisenthurst' is in de loop der eeuwen veranderd in 'Wesenthorst'. Het woord 'Wesenthorst' is zonder twijfel als wisenttoponiem aan te merken (Gysseling 1960, De Vries 1962). Het is samengesteld uit de woorden 'wesent' (= Wisent) en 'horst'.

Het woord 'horst' of 'hurst' is van Germaanse oorsprong en betekent in feite een 'zandige verhoging in moerassig terrein'. Zo'n verhoging kon al of niet bebost zijn en in latere tijden nam het woord 'horst' ook vaak de betekenis van het bos zelf aan. Het voormalige kasteel 'Wesenthorst' ligt inderdaad op een lichte verhoging in het terrein, maar het moerassige karakter van de omgeving is verdwenen. Tot in de jaren twintig van deze eeuw heeft dit gebied een landbouwkundig slechte ontwatering gekend (Koenigs 1949) en stonden in het voorjaar vele weilanden onder water. Vooral in vroeger tijden, toen de mens nog geen vat had op de afwatering, kon het bij tijd en wijle een natte boel zijn als gevolg

van kwelwater van, onder andere, het Montferland en overstromingswater van de Rijn en de Oude IJssel. Gezien het karakter van de grond -veel klei en leem afgewisseld door

zandruggen- moet het destijds een ideale groeiplaats zijn geweest voor bossen als bij voorbeeld het eiken-haagbeukenbos, het voorkeursbiotoop van ...de Wisent.

■ T. van Vuure, Groen van Prinstererstraat 119, 6702 CR Wageningen, 08370-16187.

LITTERATUUR:

- Gysseling, M. (1960): Toponymisch woordenboek voor België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). Deel II. Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Koenigs, F.F.R. (1949): Een bodemkartering van de omgeving van Azewijn. Versl. Landbouwkundig Onderzoek, nr. 54.17. 's Gravenhage. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Muller, S.F. & A.C. Bouman (1920): Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel I. A. Oosthoek, Utrecht.
- Scalay, A.B. (1915): Der Wisent in Ortsnamen. Zoologische Annalen 7 (1) : 1-80.
- Vries, J. de (1959): Etymologisch woordenboek. Het Spectrum, Utrecht-Antwerpen.
- Vries, J. de (1962): Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen. Het Spectrum, Utrecht, Antwerpen.
- Winands, W. (1981): Rondom de ringoven. De IJsselstroom, Ulft.

'TRAFFIC Nederland' volgt handel in wilde dieren en planten

Per 1 januari 1984 is binnen de EEG een verordening van kracht geworden (nr. 3626/82), die de handel in bedreigde wilde soorten dieren en planten en de handel in producten van zulke soorten regelt met het oogmerk om die soorten tegen over-exploitatie te beschermen. De bestaande Nederlandse Wet Bedreigde Uitheemse Diersoorten zal aan de verordening worden aangepast. De belangrijkste veranderingen zijn dat de bescherming wordt uitgebreid tot een groter aantal diersoorten en dat nu voor het eerst ook een aantal plantensoorten zal worden beschermd.

In de internationale praktijk is gebleken dat voor de naleving van dergelijke beschermende voorschriften een goede controle noodzakelijk is. In Nederland zijn de ministeries van Justitie en van Landbouw en Visserij voor die controle verantwoordelijk. De uitvoering ligt in handen van enkele inspecteurs en een aantal onbezoldigde controleurs. Het is echter van groot belang om de ontwikkelingen in de handel op de korte en langere termijn te volgen en te analyseren. Alleen op deze manier kunnen veranderingen in de handelsgedragingen worden vastgesteld die aanpassing van de wetsvoorschriften noodzakelijk maken. Zo kan plotselinge omvangrijke handel in een soort of product daarvan die soort snel in gevaar brengen, zodat bescherming gewenst is. Toename van het aanbod van gekweekte exemplaren van een soort kan an-

derzijds de druk op de in het wild levende populaties van die soort doen verminderen.

Voor uitvoering van zulke analyses en het signaleren van belangrijke veranderingen in de handel in wilde dieren en planten is op 19 december 1983 de Stichting TRAFFIC Nederland opgericht. De nieuwe stichting is een schakel in een groeiend internationaal netwerk van TRAFFIC bureaus (TRAFFIC is de afkorting voor Trade Records Analysis of Flora and Fauna in Commerce), en heeft nauwe banden met internationale natuurbeschermingsorganisaties, zoals de International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) en het Wereld Natuur Fonds.

Het voorlopig adres van 'TRAFFIC Nederland' is Muur 10, 1422 PJ Uithoorn, 02975-66985.

Rectificatie

In het november-nummer (1983) van 'Huid en Haar' zijn in het artikel van H.E. van de Veen enkele regels verwisseld, hetgeen de leesbaarheid bemoeilijkt.

De 19e regel van de linker kolom op bladzijde 204 wordt de 1e regel van deze kolom.

De eerste regel van de rechter kolom op bladzijde 204 wordt gevolgd door de eerste drie regels van de linker kolom van bladzijde 205.

De foto van het Edelhart op bladzijde 197 is niet door J. Vellinga, maar door de heer G. Jansen gemaakt.